

A CENTRAL HOUSING ESTATE IN OLBIA

Excavations were made in the western part of the Central housing estate of Olbia situated south-westwards of agora. The remains of dwelling houses of the 6th cent. B.C. and 3d cent. A.D. were studied. The aim of this paper is to publish the building remains of the Hellenistic period (the houses terminated their existence not later than in the mid 2nd cent. B.C.). Four dwelling houses excavated in this territory are described. They faced Western, Southern and Northern streets and were blocked by pairs; E—12 and E—18 (pastadian); E—7 and E—20 (with prothyronum). The houses occupied areas of 200 to 350 m². They had building and overground lodgings and endured two-three building periods. Building methods include laminar basements; we found also remains of pylons for stairs, bays for fixing of ceiling beams. As a result of the works carried, this housing estate is fully opened.

ДЕЯКІ ФОРМИ ЕЛЛІНІСТИЧНОЇ РЕЛЬЄФНОЇ КЕРАМІКИ З ОЛЬВІЇ

Т. Л. Самойлова

Публікацію присвячено рідкісним формам елліністичного рельєфного посуду.

За період дослідження Ольвії було зібрано велику колекцію різноманітної кераміки елліністичного часу, серед якої велике значення мають посудини з рельєфним декором, що датуються загалом III—II ст. до н. е.

Крім «мегарських» чаш відповідне місце серед елліністичної кераміки як важливий датуючий матеріал належить посудинам інших форм: амфори-пеліки, сітули, глечики, що походять з малоазійських центрів.

Дані посудини існують досить короткий час і в зв'язку з цим вони мають дуже важливе значення, як датуючий матеріал. Крім того вони поповнюють наше знання про діяльність малоазійських керамічних майстерень.

Цю публікацію присвячено таким рідкісним формам даної категорії посуду: кратерам, амфорам-пелікам, кубкам, сітулам, глечикам. Вони походять з кількох центрів і розподілені на підставі сукупності зовнішніх ознак: форми, фактури глини та лаку, меншою мірою характеру орнаменту, пануючих у ньому мотивів. Слід відзначити, що наші визначення мають досить умовний характер через те, що стандартність виробів, вплив випадку на колір та структуру глини і лаку, запозичення мотивів декору призводять до недостатньої чіткості критеріїв виділення продукції різних центрів.

Локалізувати вироби досить важко. Безсумнівно, що посудини великих форм виготовлялись там же, де і «мегарські» чаші, але далеко не всі майстерні, ймовірно, робили такий посуд. Кількість груп «мегарських» чаш, що розрізняються складом глини, її структурою, формою посудин, якістю лаку: орнаментом та характером його виконання, значно перевищує кількість груп кераміки інших форм. У цілому частка цього посуду становить близько 6% загальної кількості.

Найчисленнішою є група посуду з компактною сірої глини з невеликою кількістю вкраплень слюди. Лак чорного або темно-сірого кольору. Привертає увагу невелика кількість фрагментів амфор-пелік. Цілий екземпляр, висотою 20,5 см є у зібранні Одеського археологічного музею НАНУ (рис. 1, 1). Вінця відігнуті назовні, з майже вертикально звисаючими донизу краями, шийка

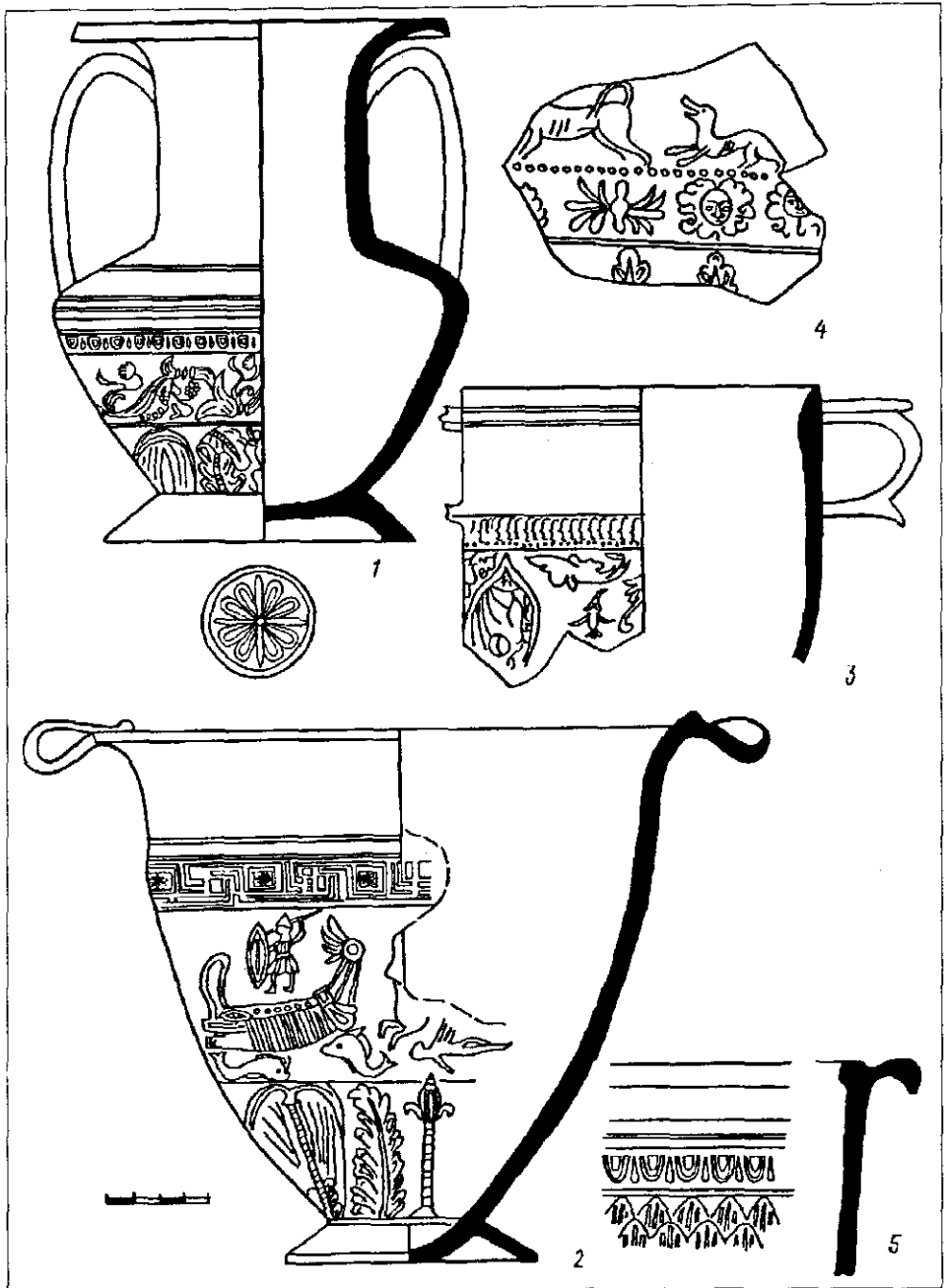

Рис. 1. Сіроглиняні посудини: 1—амфора-пеліка; 2—фрагменти сітули; 3—фрагмент дворучного кубка; 4, 5—фрагменти сітул.

пряма, її висота становить половину від загальної висоти посудини. Тулуб досить чітко поділяється на верхню та орнаментовану нижню частини. Лак темно-сірого кольору, на який нанесено лощіння. Рельєфний орнамент поділений на три зони, обмежені рельєфними горизонтальними лініями: верхній пояс складається з ов, поділених підвісками; середній — рослинна стилізована гірлянда, що часто зустрічається на «мегарських» чашах різних центрів¹, нижній — листя аканфу з відігнутими верхівками, паростки витких рослин та овальних листків, які чергуються між собою. На зовнішній поверхні дна — багатопелюсткова розетка. Рельєф високий, досить сухий. Знайдено кілька фрагментів стінок саме таких посудин з зображеннями еротів на пан-

терах, поясів ов з підвісками, чотиригранних виступів, що імітують шишки пінії.

Крім амфор-пелік відомі дві цілі сітули та кілька фрагментів таких посудин. Об'єднує їх однакового вигляду чиста сіра глина без домішок. Найбільший інтерес становить ціла сітула з хижацьких розкопок некрополя, яка зберігається в Ермітажі (рис. 2, 1). Вона докладно описана Е. Р. Штерном². Посудина має висоту — 22,5, діаметр вінець — 21 см. Тулуб циліндричної форми, вінця горизонтально відігнуті назовні, як і у інших відомих екземплярів. Піддон складного профілювання. Посудину покрито однорідним темно-сірим лаком. Уся поверхня поділена на шість поясів. Верхній являє собою смугу ов, нижче якої розташовані великі перлини. Другий заповнений жіночими та чоловічими фігурами, об'єднаними у 5 різних груп. Вони, на думку Е. Р. Штерна, належать до Діонісійного циклу: менада обіймає Діоніса; Сілен та менада під деревом; Аполлон грає на лірі та Артеміда зі смолоскипом у руці; бородатий чоловік (Зевс) та жінка з глечиком (Геба); жінка з вінками (Ніка), яка кладе їх на трофей, Третій пояс — це гірлянда з гілок лавра, листя якого чергуються з ягодами. Четвертий — зображає двох еротів біля бутону з гілками та еротів на пантерах. Нижче розташовано фриз з групами вершників та піших воїнів, що б'ються між собою. Найнижчий пояс складається й напівфігур між великих амфор.

Друга з відомих сітул зберігається в Одеському археологічному музеї АНУ (рис. 1, 2). Вона фрагментована, але дає уявлення про вигляд цієї посудини: має конусоподібну форму (висота — 21,5, діаметр вінець — 24 см). Край горизонтально відігнутий назовні та має дві ручки-виступи. Лак дуже тьмяний, сірого кольору. Під вінцями нижче двох врізних ліній — смуга меандру. Нижче — ще дві зони з рельєфним зображенням: у верхній збереглися кораблі (пентаконттери) з тараном у носовій частині, високим ахтерштернем та загнутим всередину акропостелем, зображення дельфінів. Над кораблем розташовано фігурку людини у короткому хітоні та гостроверхій шапочці, озброєної списом та щитом. Між кораблями частково збереглися групи, на яких зображено коня та людину під його ногами. Друга зона — це рослинний орнамент з листям пальми, бутонів на високих стеблинах та округлого листя. До цього ж виду посудин належить фрагмент вінець (рис. 1, 5), діаметром до 20 см. Він має верхній пояс з ов та підвісок, нижче якого розташовано лускатий орнамент з дрібних листочків. Сітулам належать і фрагменти, на одному з яких зберігся пояс ов та чотиригранні виступи, що імітують шишки пінії, а другий складається з трьох зон: на верхній — сцена погоні пса за твариною (рис. 1, 4). Нижче — лінія з рельєфних крапок, під якою — зображення масок (обличчя Медузи-Горгони) та горизонтальні подвійні пальмети. Під цією смугою — листя аканфу.

До даної групи слід віднести фрагмент дворучного кубку з вертикальними стінками (діаметр вінець 10 см) (рис. 1, 3). Ручки мають знизу шипоподібні виступи. Верхня частина оздоблена недбало зробленим наліпом у вигляді кратера. Під вінцями — дві врізні лінії, нижче яких пояс з дрібного плетива та рельєфних крапок. Зображені також загострені пелюстки з нечітким малюнком, оточені стилізованими рослинами.

Маленький глечик з однією ручкою належить до тієї ж групи (рис. 2, 3). Лак темно-сірий, зверху має лощіння. Нижня частина тулуба оздоблена пояском з дрібних ов, поділених вертикальними підвісками. Нижче розташовано лускатий орнамент з трьох рядів трикутних листків.

У 1993 р. у шарах II ст. до н. е. були знайдені уламки кратероподібної посудини, зробленої з глини, аналогічної вищеописаним (рис. 2, 2), вона має дещо незвичайну форму. Шийка розлога, воронкоподібної форми, вінця різко відігнуті назовні, тулуб округлий, дно не збереглося. Діаметр вінець до 30 см. Глина сіра, компактна, лак чорний, тьмяний. З обох боків розташовані декоративні ручки, притиснуті посередині до стінок. Тулуб декорований рельєфним орнаментом та складається з трьох зон. Верхня смуга вміщує невисокі багатопелюсткові розетки, замкнуті між двома лініями рельєфних крапок. Нижче розташовані фігурки еротів, які танцюють та грають на музичних інструментах. Третій пояс являє собою стилізований рослинний орнамент з

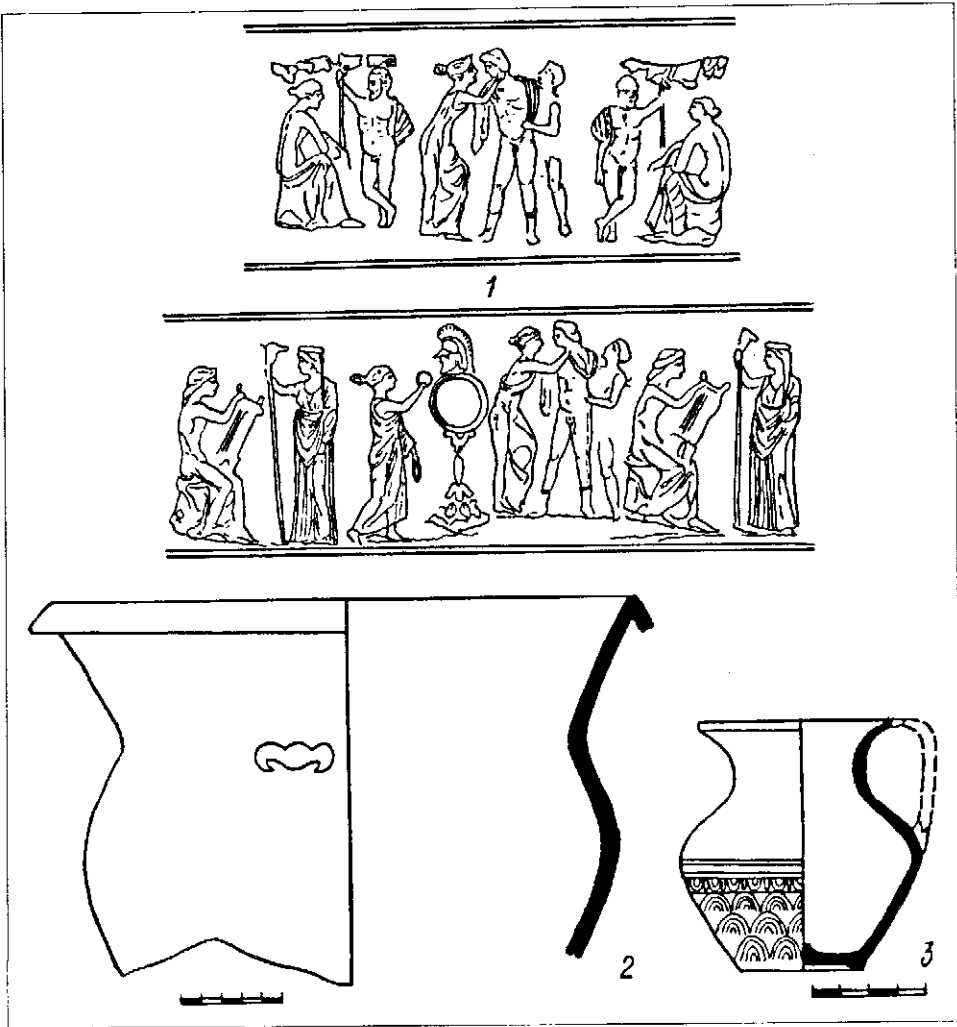

Рис. 2. Сіроглиняні посудини. 1 — зображення людей на ситулі з Ермітажу; 2 — фрагмент кратероподібної посудини; 3 — глечик.

листям аканфу та лотосу. Цей кратер схожий на аналогічну посудину з Тіри³. Та ж форма, глина, лак, але тірський кратер дещо менший та має інший декор. Наш погляд, є всі підстави вважати цю посудину продукцією одного центру.

Таким чином, ця група, загалом не дуже численна, містить достатньо різноманітні форми посуду, об'єднані однаковою глиною, лаком та особливостями орнаментативної.

Досить складне питання про місце виробництва цього посуду, який походить з одного центру Е. Р. Штерн вважав ситулу, яку він опублікував, привезеною з Пергаму. Своє твердження він аргументував тим, що сцени на посудині мають аналогії у монументальному мистецтві Пергаму⁴. Н. М. Лосєва підкреслювала повну ідентичність ситул з Пантикапею з ольвійською, але вона не навела своїх міркувань з приводу місця виробництва⁵, хоча і не відкидає можливості їх пергамського походження. В. С. Забеліна намагалася обґрунтувати пергамське походження частини сіроглиняних чаш⁶. Свої думки вона базує на досить побіжних згадках дослідника пергамської кераміки Й. Шефера про сіроглиняний посуд⁷. В той же час ряд сіроглиняних чаш з такою ж глиною та лаком, що переходять з майстерні Менемаха, визначаються як вироби інших центрів⁸. Ми не в змозі поки що чітко вказати місце виготовлення цих посудин, але вважаємо що вони походять з одного центру,

Рис. 3. 1, 2 — малоазійські амфори-пеліки.

цілком ймовірно малоазійського. Пергам як центр виробництва цієї кераміки є найменш вірогідний. При достатній вивченості керамічної продукції Пергаму ніщо не вказує на виготовлення саме тут подібного посуду. Датується група сіроглиняних посудин досить вузько — кінцем III—II ст. до н. е. На це вказує ряд обставин. Частину фрагментів було знайдено у шарах та комплексах, що чітко датуються кінцем III—II ст. до н. е. в Ольвії. У Пантікапеї уламки сітул були вилучені із сміттового завалу на горі Мітрідат, що датується II ст. до н. е.⁹ Цим же часом визначаються умови знахідки сіроглиняного кратеру з Тіри¹⁰. Сітула, опублікована Е. Р. Штерном, містилася в одному похованні з амforoю із зображенням еротів¹¹. Вона теж датується кінцем III—II ст. до н. е.¹²

Інша група складається з двох цілих, та кількох фрагментів амфор-пелік. Посудини цієї групи відрізняє червона глина з включенням в деяких випадках дрібних білих часток та слюди. Лак чорний або бурий. Ці посудини мабуть, походять з центрів, розташованих поблизу один від другого. Одна з цілих амфор має висоту до 18 см, відігнуті назовні двома уступами вінця та складнопрофільований піддон, плоскі ручки з двома круглими наліпами з обох боків у місці їх прикріплення до тулуба (рис. 3, 1). Лак бурий. Верхню

частину округлого тулуба покрито трьома рядами врізних ліній. Тільки на нижній частині розташовано рельєфний орнамент, не поділений на зони. Композиція вільна — рослинні мотиви (розетки, гірлянди, листя) поєднуються з фігурками еротів, букраніями та птахами. На зовнішній частині дна — круглий медальйон з двома смолоскипами, заключеними у вінок з листя. Лак, глина, орнаментация дозволяють зробити висновок про пергамське походження даної посудини¹³.

Друга амфора виготовлена з червоно-коричневої глини з включенням дрібних білих часток (рис. 3, 2). Вона має не такий округлий тулуб, верхня частина якого більш пласка. Тут розташований ряд врізних ліній, нижче розміщено орнамент. Лак чорний, висота — 19 см. Вінця відігнуті назовні, піддон простий. Орнамент у вигляді чотирьох зон, поділених горизонтальними лініями, що характерно для «мегарських» чаш так званої делоської групи та декількох малоазійських центрів, виключаючи Пергам.

Таким чином, наприкінці III—II ст. до н. е. серед елліністичної кераміки Середземномор'я з'являються досить рідкісні види кераміки. Незважаючи на наявність численних зразків самоських, аттичних, делоських, родоських «мегарських» чаш, інші рельєфні посудини, походження яких можна було б пов'язати з цими центрами, в Ольвії не виявлені. Це дозволяє зробити висновок, що до Ольвії поступали вищевказані види кераміки тільки з двох або трьох центрів Малої Азії.

Примітки

¹ *Забелина В. С.* Импортные «мегарские» чаши из Пантикапея // СГМИИ.— М., 1984.— Вып. 7.— Рис. 8; *Самойлова Т. Л.* Рельефная керамика эллинистического времени из Тира // Северное Причерноморье.— К., 1984.— С. 126.

² *Штерн Э. Р.* Ваза с рельефными украшениями из Ольвии // ИАК.— СПб., 1902.— Вып. 3.— С. 93—113.

³ *Самойлова Т. Л.* Указ. соч.— С. 12, 127.

⁴ *Штерн Э. Р.* Указ. соч.— С. 93 и сл.

⁵ *Лосева Н. М.* Импорт и местное производство «мегарских» чаш на Боспоре // МИА.— 1962.— № 103.— С. 168.

⁶ *Забелина В. С.* Указ. соч.— С. 168.

⁷ *Schäfer Y.* Hellenistische Keramik aus Pergamon.— Berlin, 1968.— S. 6 ff.

⁸ *Забелина В. С.* Указ. соч.— С. 159, 160.

⁹ *Лосева Н. М.* Указ. соч.— С. 201.

¹⁰ *Самойлова Т. Л.* Указ. соч.— С. 127.

¹¹ *Штерн Э. Р.* Указ. соч.— С. 93.

¹² Пор.: *Античные государства Северного Причерноморья.*— М., 1984.— С. 336.

¹³ *Лосева Н. М.* Указ. соч.— С. 201.

Т. Л. Самойлова

НЕКОТОРЫЕ ФОРМЫ ЭЛЛИНИСТИЧЕСКОЙ РЕЛЬЕФНОЙ КЕРАМИКИ ИЗ ОЛЬВИИ

Кроме «мегарских» чаш в Ольвії как и в других городах Северного Причерноморья достаточно редко встречаются сосуды с рельефным декором иных форм (кратеры, амфоры-пелики, кувшинчики, ситулы). Они производились в тех же мастерских, что и «мегарские» чаши, но не во всех центрах. Так, достаточно разнообразная группа сероглиняных сосудов происходит из какого-то малоазийского центра или нескольких близких расположенных. Вторая группа, изготовленная из глины красного цвета, возможно, пергамского происхождения. Датируются все эти сосуды концом III—II вв. до н. э.

SOME FORMS OF THE HELLENISTIC RELIEF POTTERY FROM OLBIA

In Olbia, as well as in other towns of the Northern Black Sea coast, vessels with a relief decor of other shapes than «meharian» bowls (craters, amphoras-pelics, jugs, situlas) are met rather seldom. They were produced at the same shops as «meharian» bowls, but not at all the sites. So, a rather diverse group of grey earthenware vessels is originated from a certain Minor Asia site or from several neighboring sites. The second group made of red clay is, probably, of the Perhamian origin. All these vessels are dated from the late 3d and 2nd cent. B.C.

ДО ПИТАННЯ ПРО МОРСЬКУ СПРАВУ ОЛЬВІОПОЛІТІВ

В. В. Назаров

У статті на підставі аналізу різноманітних джерел розглядається питання про існування в Ольвії власного полісного і, зокрема, військового флоту. Публікуються деякі нові матеріали щодо морської справи ольвіополітів.

Різні питання морської справи античних держав Північного Причорномор'я цікавили багатьох дослідників. Найповніше вони розглянуті в монографії Б. Г. Петерса «Морское дело в античных государствах Северного Причерноморья» та у відповідному розділі античного тому «Археологии СССР»¹. Розробки автора базуються на аналізі практично всіх категорій існуючих джерел; ним складено каталог зображень суден, що походять з території Північного Причорномор'я. Нещодавно з цієї ж проблематики В. Н. Таскаєвим написана дисертація².

Проте в усіх цих працях найменше уваги приділялось матеріалам з морської справи, що походять з Ольвійського регіону. Крім того, є деякі джерела, що до цього часу залишаються не опублікованими або ж недостатньо дослідженими саме в аспекті вивчення цього питання. Як наприклад можна навести зображення кораблів архаїчного часу з Бейкушського поселення та Ольвії³.

У даній статті ми не ставимо за мету дати вичерпну характеристику флоту та морської справи в Ольвійському полісі. Розглянемо лише питання про полісний флот у руслі деяких нових історичних реконструкцій та з урахуванням ряду знахідок, які до цього часу дуже мало вивчені.

Загалом джерельна база нашого дослідження складається з епіграфічних та археологічних даних.

У першу чергу слід згадати так званий лист жерця з Гілеї, який датується серединою VI ст. до н. е.⁴ Крім різноманітної інформації, поданої в ньому, для нас особливий інтерес становлять уривки «...відплив звідти в Гілею...» та «...після корабельної аварії (καταστροφῆς) раби втекли...»⁵. Це найраніше епіграфічне свідчення про наявність кораблів у Ольвії. Окрім того, якщо згадувані в листі «погані сосни і двісті дерев...» були завезені до Ольвії з Гілеї, то для цього потрібні були великі судна. У цей час провадилось інтенсивне налагодження життя на новому місці, для чого було потрібно чимало деревини, а для її перевезення Ольвія повинна була мати свій, хай і невеликий, флот. Він щоразу поповнювався за рахунок морських суден, на яких у Нижнє Побужжя прибували нові партії переселенців. При цьому варто підкреслити, що